

DIGI & DIALOGI – LAADULLINEN TUTKIMUS USKONNONOPETTAJA- OPISKELIJOIDEN KÄSITYKSISTÄ TULEVAISUUDEN OSAAMISESTA

KAISA VIINIKKA

Johdanto

Suomi on tunnettu kansainvälisesti korkeatasoisesta opetuksesta, joka pohjautuu tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen.¹ Ajantasaisen ja laadukkaan opettajan ammatillisen osaamisen ylläpitäminen edellyttää kehittämistyötä, josta esimerkkinä on Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama *Opettajankoulutuksen valinnat – ennakoivaa tulevaisuustyötä* (OVET) opettajankoulutuksen kehittämishanke (2017–2020).² Hankkeessa kehitettiin tutkimusperustaisesti *Moniulotteinen opettajan osaamisen* (MAP) malli, johon tämän tutkimuksen sisällönanalyysi osittain pohjautuu.³ Osana MAP-mallia ovat monenlaiset opettajan osaamiseen liitettävät taidot, jotka koulutuspolitiikassa kansainvälisesti tunnetaan 21. vuosisadan taitoina, kuten ongelmanratkaisu- ja vuorovaikutustaidot, joiden kehittymistä voidaan tukea myös opettajankoulutuksessa.⁴ Muun muassa Euroopan komissio on neuvo-

1 Opettajankoulutuksen kehittämisohjelma 2016.

2 OVET – Opettajankoulutuksen valinnat – ennakoivaa tulevaisuustyötä s.a.

3 Metsäpelto et al. 2020.

4 Darling-Hammond et al. 2017, 1.

nut jäsenmaitaan kehittämään opettajan kompetenssi-kehitykset, joiden avulla voitaisiin jäsentää, yhdenmukaistaa ja tukea opettajan ammatillisuuden kehittymistä. Kehykset sisältävät esimerkiksi ainekohtaista tietoa ja didaktiikkaa, vuorovaikutusta oppilaiden kanssa ja sidosryhmäyhteistyötä.⁵ Euroopan neuvosto on puolestaan korostanut opettajankoulutusta ja sen kehittämisen tärkeyttä opettajien ajantasaisen osaamisen ylläpitämiseksi.⁶ Lisäksi OECD on painottanut 2010-luvulta alkaen 21. vuosisadan taitojen kouluttamista kaikilla koulutusasteilla. Näiden taitojen kehittämisen tavoitteena on antaa valmiuksia jatkokouluttautumiseen, työskentelyyn ja ylipäänsä tietoyhteiskunnassa elämiseen.⁷

Suomessa korkeakoulutukseen liittyvässä tutkimuksessa on korostettu 21. vuosisadan taitojen kehittämistä opiskelijoille. Näistä käytetään myös käsitteitä geneeriset ja työelämätaidot.⁸ On selvitetty, että geneeriset taidot kuten kriittinen ajattelu, arviointi- ja ongelmanratkaisu eivät korkeakouluopiskelijoilla kehity riittävästi. Taitojen kehittymiseen tulisi kiinnittää huomiota elinikäisen oppisen periaatteen mukaisesti varhaiskasvatuksesta korkeakoulutukseen.⁹ Ammattikorke- ja yliopistokoulutuksissa on lisäksi korostettu koulutuksen ja työelämän entistä onnistuneempaa kohtaamista. Työelämäpedagogiikan keskeinen tavoite on kehittää koulutuksen aikana opiskelijoille työelämässä tarvittavia tietoja, taitoja ja asenteita.¹⁰ Artikkelissa näistä taidoista puhutaan tulevaisuuden taitoina.

Suomessa käytössä on oppilaan oman uskonnonopetuksen malli, joka tarkoittaa koulun arjessa, että oppilaat jakautuvat uskonnonopetusryhmiinsä uskontokuntansa mukaisesti ja vaihtoehtona uskonnonopetukselle on elämäntietämys. Suomalainen uskonnonopetus on määritelty heikosti tunnustukselliseksi, koska se ei sisällä uskonnonharjoittamista ja opettajien pätevyys määräytyy suoritettujen akateemisten tutkintojen mukaan.¹¹ Uskonnonopetusta koskevat yhteiskunnalliset muutokset ovat esimerkiksi kasvanut tieto- ja viestintäteknologian opetuskäyttö, informaation runsaus, uskontojen ja katsomusten moninaisuuden lisääntyminen sekä median rooli ja vaikutus julkisessa keskustelussa.¹² Muun muassa oppilaiden kriittisen ajattelun, reflektiotaiteiden ja medialukutaidon kehittämistä osana uskonnonopetusta on tuotu esiin.¹³ Nykyiseltään peruskoulussa ja lukiossa oppilaille tulisi opetussuunnitelman mukaan kaikessa koulun toiminnassa pystyä opettamaan

5 Euroopan komissio 2013.

6 Council conclusions of 20 May 2014 on effective teacher education.

7 Assessment and teaching of 21st century skills 2010.

8 Tynjälä et al. 2016.

9 Ursin et al. 2021, 91–92.

10 Tynjälä et al. 2020, 11–12.

11 Kallioniemi & Ubani 2016, 180–182.

12 OSCE/ODIHR 2007; CoRe 2018.

13 Jackson 2014.

laaja-alaisen osaamisen sisältöjä, jotka sisältävät myös esimerkiksi edellä mainitut taidot.¹⁴

Uskonnonopetus ja siihen liittyvä kehittämistyö on ajankohtaista Suomessa, mistä esimerkkinä on Salmenkiven ja Åhsin (2022) selvitystyö katsomusopetuksesta. Tämän selvitystyön tuloksena suositettiin elämäkatsomustiedon avaamista kaikille lukiossa ja selvitysryhmän perustamista katsomusopetuksen kehittämiseksi.¹⁵ Uskonnonopetuksen mallista riippumatta on julkisessa keskustelussa kuitenkin korostettu oppiaineen tarkastelua osaamisen näkökulmasta, toisin sanoen, millaista ydinosaamista on katsomusopetuksen kautta tarkoitus oppilaille kehittää, ja mikä on sen tarjoama lisäarvo verrattuna muihin oppiaineisiin.¹⁶ Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittamassa *21. vuosisadan taidot, monilukutaito ja katsomusaineiden opettajankoulutuksen kehittämishankkeessa* (2018–2021) tutkittiin taitojen kehittämistä uskonnonopettajankoulutuksessa.¹⁷ Hankkeessa tarkoituksena oli tutkimusperustaisesti arvioida ja kehittää nykyistä uskonnonopettajankoulutusta muun muassa viimeisimmät koulutuspoliittiset linjaukset ja työelämän tarpeet huomioon. On todettu, että uskonnonopettajankoulutukselta ja uskonnonopettajilta edellytetään jatkossa laajaa osaamista.¹⁸ Tässä artikkelissa haetaan vastauksia seuraavaan tutkimuskysymykseen: *Millaista osaamista uskonnonopettajaopiskelijat näkevät uskonnonopettajan tarvitsevan tulevaisuudessa?*

Uskonnonopetus ja -opettajankoulutus Suomessa

Uskonnonopetuksen tavoitteet ja sisällöt ovat kehittyneet peruskoulun, vuosien 1970–2014, valtakunnallisten opetussuunnitelmien perusteissa yhteiskunnallisten ja koulutuspoliittisten muutosten vaikuttamana.¹⁹ Tutkimuksissa uskonnonopetusta on lähestytty kolmen ulottuvuuden kautta: 1) oppia uskonto, 2) oppia uskonnosta ja 3) oppia uskonnon avulla.²⁰ Oppia uskonnon avulla -näkökulma on vahvistunut suomalaisten opetussuunnitelmien kehitystyön tuloksena ja se sisältää esimerkiksi aiempaa enemmän uskontotieteellisten sisältöjen ja uskontolukutaidon opettamista oppilaille.²¹ Voimassaolevan valtakunnallisen perusopetuksen opetussuunnitel-

14 Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 2014; Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019.

15 Salmenkivi & Åhs 2022.

16 Kallioniemi 2022.

17 Ubani et al. 2021.

18 Ubani et al. 2021.

19 Viinikka 2021, 44.

20 Hull 2001, 3–5.

21 Räsänen et al. 2009, 438.

man perusteet²², lukion opetussuunnitelman perusteet²³ ja uskonnonopetusmallin voidaan ajatella edellyttävän monenlaista osaamista opettajalta, jonka tulisi olla asiantuntija omaan opetettavaan uskontoonsa liittyvissä kysymyksissä, osata opettaa muista uskonnoista ja katsomuksista ja myös hyvään elämään liittyvät sisällöt ovat keskeinen osa uskonnonopetusta.

Suomenkielistä uskonnonopettajankoulutusta järjestetään Itä-Suomen ja Helsingin yliopistoissa. Suurin osa, noin neljä viidesosa, teologian maisterin tutkintoon kuuluvista opinnoista suoritetaan teologian opetusta tarjoavissa yksiköissä ja loput opinnoista ovat pedagogisia opintoja. Uskonnonopettajankoulutuksesta opiskelijat saavat muodollisen kelpoisuuden toimia uskonnonopettajana. Aineenopettajan pätevyys on säädelty asetukselle²⁴, jonka mukaan on suoritettava ylempi korkeakoulututkinto, johon on sisällytettävä vähintään 120 opintopistettä yhdestä opetettavasta aineesta, vähintään 60 opintopistettä toisesta opettavasta aineesta ja 60 opintopistettä pedagogisia opintoja. Asetuksessa ei ole määritelty opintojen järjestämisen tapaa, joten esimerkiksi pedagogiset opinnot eroavat yliopistoittain.²⁵ Viime aikoina monissa yliopistoissa on kehitetty pedagogisia opintoja tutkimusperustaisesti.²⁶

Aineopintoja tarjoavien yksiköiden koulutusta suhteessa opettajan ammattiliikkeen kehittymiseen on tutkittu vähän. Viimeisimmässä tutkimuksessa aine- ja pedagogisiin opintoihin liittyen on tarkasteltu aloittavien uskonnonopettajaopiskelijoiden odotuksia 21. vuosisadan taidoista ja niiden kehittymisestä.²⁷ Viinikan ja Ubanin (2019) tutkimuksen perusteella uskonnonopettajaopiskelijat odottavat opettajankoulutuksensa sisältämien opintojen kehittävän kaikkienensa dialogitaitoja. Teologian opinnoissa opiskelijat odottavat kehittävänsä erityisesti kriittistä ajattelua, uskontolukutaitoa, dialogitaitoja ja globaaliin vastuuseen ja kestävään kehitykseen liittyviä taitoja. Opinnäytteissä puolestaan taitoina ajateltiin kehittyvän lukutaitojen ja tuottavuuden. Esimerkiksi media- ja informaatiolukutaitojen ajateltiin kehittyvän erilaisten aineistojen analysoinnissa ja tuottavuus liittyi opiskelijoiden käsityksissä opinnäytetyön tekemiseen ja sen valmistumiseen. Sen sijaan pedagogisissa opinnoissa ja opetusharjoittelussa opiskelijat ajattelevat pääsevänsä kehittämään vuorovaikutustaitoja kuten yhteistyötaitoja.²⁸

Itä-Suomen ja Helsingin yliopistojen uskonnonopettajankoulutusohjelmissa on eroja.²⁹ Itä-Suomessa tulevat uskonnonopettajat otetaan sisään suoravalintaa

22 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.

23 Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019.

24 Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 1998.

25 Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 1998.

26 Silfverberg 2020; Stüber & Jyrkiäinen 2020.

27 Viinikka & Ubani 2019.

28 Viinikka & Ubani 2019.

29 Viinikka 2021, 48–49.

hyödyntämällä ja vuosittain sisäänotto on kymmenen opiskelijaa. Helsingin yliopistossa teologian opiskelijat hakevat samaan koulutusohjelmaan ja kandidaatin tutkinnon suorittamisen jälkeen opiskelijoilla on mahdollisuus hakea erillistä opinto-oikeutta pedagogisiin opintoihin.³⁰ Itä-Suomessa pedagogiset opinnot aloitetaan toisena opintojen vuonna ja tavoite on suorittaa ne kahdessa vuodessa. Opettajankoulutuksen opinnot ovat soveltavia ja yleisdidaktisia.³¹ Sen sijaan Helsingissä pedagogiset opinnot suoritetaan yhden lukuvuoden aikana maisterivaiheessa ja opettajankoulutus on vahvemmin ainedidaktista.³² Molemmissa yliopistoissa osana tutkintoa opiskellaan yleisiä opintoja, kieliopintoja, klassisia kieliä, teologian oppiaineita ja uskontotiedettä.³³ Koulutusohjelmien erot voivat vaikuttaa opiskelijoiden ammatilliseen kehittymiseen monin tavoin esimerkiksi kurssivalintoihin, motivaatioon ja opettajan identiteetin kehittymiseen.³⁴ Lisäksi uskonnonopettajien ammatillisessa kehittämisessä ja sen tukemisessa huomioitavaa on, että suurin osa heistä opettaa myös muita aineita kuten historiaa ja psykologiaa.³⁵

Opettajuuden rakentuminen ja uskonnonopettajan ammatillisuus

Kaksi keskeistä opettajan ammatillisuuden osa-aluetta ovat identiteetti ja kompetenssi, joihin liittyen on opettajankoulutuksen aikana havaittu monimutkaisia prosesseja.³⁶ Opettajankoulutuksen on todettu olevan avaintekijä ammatillisuuden ja varsinkin identiteetin rakentajana.³⁷ Opettajankoulutuksessa välineitä identiteetin rakentamiseen ovat muun muassa dialogi ja kriittinen reflektio.³⁸ Opettajan osaaminen, kompetenssi voidaan määritellä monin eri tavoin, mutta laajasti tarkasteltuna se sisältää tiedot, taidot, asenteet ja arvot, jotka ilmenevät pedagogisissa tilanteissa luokan sisä- ja ulkopuolella.³⁹ On tärkeää huomioida, että opettajan ammatillinen kehittyminen on osaltaan tiedostamatonta ja sitä tapahtuu useissa konteksteissa kuten teoriaopinnoissa, käytännön harjoitteluissa ja vertaisten parissa. Opettajankoulutukselle haastavaa on, että ammatillisen kehittymisen keskiössä on yksilö, jolla ovat omat oppimisen ja refleктоimisen strategiansa, jotka tulisi huomioida opetuksessa.⁴⁰

30 Teologian ja uskonnotutkimuksen kandidiohjelma, teologian kandidaatti ja maisteri (3v+2v) s.a.

31 Kallioniemi et al. 2021.

32 Kallioniemi et al. 2021.

33 Viinikka 2021, 48–49.

34 Kallioniemi et al. 2021.

35 Kallioniemi & Ubani 2016, 186.

36 Ubani 2016, 196.

37 Korthagen 2004, 83.

38 Narges et al. 2018, 630.

39 Baartman et al. 2007, 116.

40 Korthagen 2004, 80.

Tutkimusperustainen OVET-hankkeessa kehitetty moniulotteinen opettajan osaamisen prosessimalli⁴¹ on monipuolinen kuvaus opettajan kompetenssista. OVET-hankkeen tavoitteena on ollut tunnistaa opettajan työssä tarvittava moninainen ja laaja-alainen osaaminen, joka sisältää esimerkiksi erilaisia tietoja, taitoja ja työhyvinvointiin liittyvää osaamista. Mallin ylimmät teemat ovat: osaamisalueet, tilannekohtaiset taidot, ammatilliset käytännöt ja opettajan vaikutukset oppijoiden tasolla. Hankkeessa tavoitteena oli, että mallista saataisiin tukea ja apua opettajan osaamisen hahmottamiseksi esimerkiksi opiskelijavalinnoissa ja opettajan- ja täydennyskoulutuksessa. Mallin kehittämiseen ovat osallistuneet kaikki Suomen opettajankouluttajayliopistot, eri asiantuntijat sekä kotimaasta että ulkomailta ja malli pohjautuu laajaan opettamisen ja oppimisen tutkimukseen. Mallin kehittälyssä on alun perin käytetty pohjana Blömeke et al. (2015)⁴² opettajan kompetenssimallia, jota on hanketyön tuloksena laajennettuna ja syvennetty. Opettajan osaamisalueiden ulottuvuuksia mallissa on viisi: 1) opetuksen ja oppimisen tietoperusta, 2) kognitiiviset taidot, 3) sosiaaliset taidot, 4) persoonalliset orientaatiot ja 5) ammatillinen hyvinvointi. Ulottuvuuksista jokainen sisältää tarkemmin määriteltyjä osa-alueita.⁴³

Ammatillisuus muodostuu opettajan ammatin ominaispiirteistä esimerkiksi koulutus, etiikka, arvot, tiedot, taidot ja asenteet.⁴⁴ Opettajankoulutuksessa opiskelijoiden henkilökohtaiset lähtökohdat, muun muassa työhistoria ja motiivit, on hyvä tunnistaa ja niitä tulisi reflektoida koulutuksen aikana ammatillisen kehittymisen tukemiseksi.⁴⁵ Ihannelilanteessa ammatillinen kehittyminen on jatkumo: varsinaisesta opettajankoulutuksesta työelämään, mihin on tarjolla tukea eri vaiheissa.⁴⁶ Kuitenkin esimerkiksi ensimmäisiin opettajan työvuosiin, induktiovaiheeseen, on huomattu liittyvän riittämätöntä tukea.⁴⁷

Uskonnonopettajien ammatillisuutta on tutkittu kansainvälisesti useista näkökulmista. Tutkimuskohteina ovat olleet muun muassa uskonnonopettajien opetus-tavat kuten inspiraation⁴⁸ ja keskustelun⁴⁹ hyödyntäminen ja ylipäänsä heidän ammatillisuutensa rakentuminen⁵⁰. Suomessa uskonnonopettajien ammatillisuutta on tutkittu lähinnä opettajankoulutuksen aikana. Uskonnonopettajaopiskelijoilla on havaittu omaan persoonaan ja uskonnonopettajan työhön liittyviä kompetensseja ja opiskelijat ovat korostaneet enemmän opetuksen kuin oppimisen teorioita.⁵¹ Vuo-

41 Metsäpelto et al. 2020.

42 Blömeke et al. 2015.

43 Metsäpelto et al. 2020.

44 Wardoyo et al. 2017, 90.

45 Everington et al. 2011, 252.

46 Darling-Hammond et al. 2017, vii.

47 Niemi 2015, 289.

48 van der Zee 2012.

49 Riegel & Leven 2016.

50 Freathy et al. 2016.

51 Ubani 2012a.

den kestäneiden pedagogisten opintojen aikana uskonnonopettajaopiskelijat kokivat itsensä pätevämmiksi opintojen lopussa kuin alussa ja heidän näkemyksensä uskonnonopetuksesta muuttuivat kokonaisvaltaisemmiksi sisältäen esimerkiksi opetuksen yhteiskunnallisten vaikutusten huomioimisen ja opetuksen pitkäjänteisemmän suunnitelmallisuuden.⁵² Opiskelijat ovat myös korostaneet uskonnonopetuksen oppilaslähtöisyyttä.⁵³

Viinikan (2021) tutkimuksessa uskonnonopettajaopiskelijat ovat tulkinneet 21. vuosisadan taidot tärkeäksi osaksi nykyistä ja tulevaa uskonnonopettajan kompetenssia, minkä takia he odottavat pääsevänsä kehittämään niitä opettajankoulutuksensa aikana. Opiskelijat tulkittivat dialogitaidot keskeisimmiksi uskonnonopettajalle tulevaisuudessa. Sen sijaan opiskelijat eivät painottaneet elämä- ja urataitoja yhtä paljon. Oppimisen- ja innovaatiotaitojen ryhmästä opiskelijat korostivat erityisesti oppimaan oppimista, vuorovaikutusta ja kriittistä ajattelua. Kaikki tutkitut lukutaidot (informaatio-, media-, teknologia- ja uskontolukutaito) tulkittiin uskonnonopettajalle tärkeiksi. Uskontolukutaitoa korostettiin oppiaineen omana lukutaitona. Elämä- ja urataidoista korostuivat tilivelvollisuus ja moninaisuuden ymmärtäminen. Opiskelijat tulkittivat uskonnonopetuksella olevan sosiaalisia ja kulttuurisia vaikutuksia oppilaiden elämään, joten kansalaistaidot nähtiin merkittävänä osana uskonnonopetusta.⁵⁴

Myös työssä olevien uskonnonopettajien kompetenssiin liittyvää tutkimusta on Suomessa tehty viime aikoina.⁵⁵ Uskonnonopettajat korostivat uuden oppimisen taitoja osana uskonnonopetusta, erityisesti moninaisuuden ymmärtämistä, uskontolukutaitoa, vuorovaikutukseen liittyviä taitoja ja kriittistä ajattelua. Merkitykselliseksi koetut taidot liittyivät oppiaineen sisältöön ja kestäväen tulevaisuuden huomioiminen osana uskonnonopetusta nähtiin tärkeänä. Uskonnonopettajat kokivat uuden oppimisen taitojen auttavan kohtaamaan yhteiskunnallisia muutoksia, jotka vaikuttavat kouluun.⁵⁶

Sisällönanalyysi haastatteluista ja kyselyistä

Tutkimuksen aineisto sisältää kahdeksan teemahaastattelua ja 74 kyselylomaketta. Haastattelut tehtiin Itä-Suomen yliopistossa syksyllä 2018. Kahdeksasta opiskelijasta neljä aloitti ensimmäistä opiskeluvuottaan syksyllä 2018 ja toiset neljä oli-

52 Ubani 2012b.

53 Kuusisto & Tirri 2014, 197.

54 Viinikka 2021.

55 Lipiäinen et al. 2020.

56 Lipiäinen et al. 2020.

vat toisella vuosikurssillaan. Haastateltaviksi valikoituivat kyseiset henkilöt, koska tarkoitus oli tutkia heidän odotuksiansa ammatillisesta kehitymisestä opettajan-koulutuksen aikana ja ideaaleja käsityksiä pätevistä uskonnonopettajasta.⁵⁷ Haastateltavista viisi oli naista ja kolme miestä ja iältään he olivat 19–29-vuotiaita.⁵⁸ Haastatteluja on käytetty yhtenä aineistona Viinikan (2021) väitöskirjassa.⁵⁹ Kyselyitä kerättiin sekä Itä-Suomen että Helsingin yliopistoista syksyllä 2018 ja 2019. Myös kyselyyn vastanneet opiskelijat olivat joko kokonaisuudessaan opintojensa alkuvaiheessa olevia tai pedagogiset opintonsa aloittaneita. Kyselyyn vastanneista naisia oli 48, miehiä 24 ja muulla tavoin sukupuolensa määrittäviä kaksi. Iältään he olivat 18–55-vuotiaita. Kyselyiden avovastauksia ei ole aikaisemmin analysoitu. Kysely kehitettiin yhteistyössä 21. vuosisadan taidot, monilukutaito ja katsomus-aineiden opettajankoulutuksen kehittämishankkeessa, koska valmista, kehittämishankkeen tutkimuksiin soveltuvaa kyselyä ei ollut käytettävissä.

Analyysi toteutettiin teorialähtöistä sisällönanalyysia hyödyntäen.⁶⁰ Haastatte-luista⁶¹ analysoitiin opiskelijoiden vastaukset kysymykseen: millaisia pätevyteen liittyviä asioita mielestäsi uskonnonopettaja tarvitsee tulevaisuudessa? Kysely-lomakkeista⁶² analysoidussa kohdassa puolestaan tiedusteltiin opiskelijoilta: miten arvelet katsomusopettajan opettajantyön osaamisvaatimusten muuttuvan tulevai-suudessa? Opiskelijoiden käsitykset analysoitiin MAP-mallissa määriteltyjä opetta-jan osaamisalueita hyödyntäen. Mallissa ulottuvuudet ovat: 1) opetuksen ja oppi-misen tietoperusta, 2) kognitiiviset taidot, 3) sosiaaliset taidot, 4) persoonalliset orientaatiot ja 5) ammatillinen hyvinvointi.⁶³ Opettajan osaamisen ulottuvuuksiin kuuluvat osa-alueet on eritelty taulukossa 1. Analyysi toteutettiin siten, että usei-den lukukertojen jälkeen opiskelijoiden esiin tuomat käsitykset uskonnonopettajan tulevaisuuden osaamisvaatimuksista sijoitettiin ensiksi viiteen ulottuvuuteen kuu-luviksi, jonka jälkeen analysoitiin tarkemmin käsitysten kuulumista ulottuvuuksien sisältämiin tarkempiin osa-alueisiin.

57 Viinikka 2021, 130.

58 Viinikka & Ubani 2019, 5.

59 Viinikka 2021.

60 Tuomi & Sarajärvi 2009.

61 Viinikka 2021, 130–131.

62 Viinikka 2021, 136.

63 Metsäpelto et al. 2020; OVET – Opettajankoulutuksen valinnat – ennakoivaa tulevaisuustyötä s.a.

Taulukko 1. Viisi ulottuvuutta opettajan osaamisessa

Osaamisalueet	Osa-alueet
1. opetuksen ja oppimisen tietoperusta	sisältötieto, pedagoginen tieto, pedagoginen sisältötieto, käytännöllinen tieto ja kontekstuaalinen tieto
2. kognitiiviset taidot	tiedonkäsitely, kriittinen ajattelu ja ongelmanratkaisu, luovuus, metakognitio, kommunikaatio, argumentointi ja päättely
3. sosiaaliset taidot	vuorovaikutustaidot, tunnetaidot, moninaisuutta koskeva osaaminen, kulttuurien välinen osaaminen ja vuorovaikutustaidot
4. persoonalliset orientaatiot	henkilökohtaiset ominaisuudet, minäkäsitykset, ammatilliset uskomukset, arvot ja etiikka, motivationaaliset orientaatiot ja ammatillinen identiteetti
5. ammatillinen hyvinvointi	työhyvinvointi, stressinhallinta ja resilienssi

Kyselyiden ja haastattelujen suhteellisen pieni määrä ja niiden pohjalta tehty analyysi rajoittavat osaltaan tulosten yleistettävyyttä ja sovellettavuutta. Tutkimuksen reliabiliteettia pyrittiin lisäämään sekä kyselyn että haastatteluiden etukäteisellä testaamisella.⁶⁴ Tutkimuseettiset näkökulmat huomioitiin tutkimuksen koko elinkaarren ajan. Tutkimukseen osallistuminen oli vapaaehtoista ja tutkittavia informoitiin tutkimuksen sisällöstä.⁶⁵ Tutkimukseen osallistujilta kysyttiin lupa ja heillä oli oikeus halutessaan vetäytyä tutkimuksesta.⁶⁶

Tulokset

Kaiken kaikkiaan opiskelijoiden käsitysten perusteella uskonnonopettajan tulevaisuuden osaaminen näyttäyty monipuolisena ja laaja-alaisena. Opettajan sisältötietoon liittyen opiskelijat painottavat uskontotiedettä ja eri katsomuksiin liittyvää tietoutta. Opiskelijoiden mukaan opetuksessa tulevaisuudessa korostuu digiossaaminen, lukutaitojen hallinta ja katsomusdialogi. Uskonnonopettajan kognitiivisina taitoina opiskelijat tuovat esiin kriittisen ajattelun, luovuuden ja tiedonkäsitteelyyn liittyvää osaamista. Sen sijaan sosiaalisista taidoista dialogitaidot ja moninaisuuden huomioiminen ja ymmärtäminen tulkittiin uskonnonopettajan osaamiseen kuu-

64 Hirsjärvi & Hurme 2015.

65 Euroopan komissio 2010, 37.

66 Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012, 6.

luviksi. Persoonallisiksi orientaatioiksi uskonnonopettajalle määriteltiin avoimuus ja helposti lähestyttävyyys, luovuus ja joustavuus. Myös uskonnonopettajan oman vakaumuksen reflektointi suhteessa opetukseen määritettiin tärkeäksi. Opiskelijat luonnehtivat uskonnonopettajan eettiseksi kasvattajaksi, joka on halukas kehittämään ammatillista osaamistaan. Viimeisimpään ammatillisen hyvinvoinnin ulottuvuuteen liittyen, mihin kuuluvat esimerkiksi työhyvinvointi, stressinhallinta ja resilienssi, ei opiskelijoilla ollut näkemyksiä. Myös käytännölliseen ja kontekstuaaliseen tietoon liittyviä käsityksiä ei opiskelijoilla ollut. Lisäksi minäkäsityksiä, motivaationaalisia orientaatioita ja metakognitioon liittyviä taitoja eivät myöskään opiskelijat tuoneet esiin. Edellä mainittujen käsitysten puuttumiseen voi vaikuttaa, että opiskelijat ovat alkuvaiheessa opintojaan ja muun muassa työkokemuksen puuttuminen aiheuttaa sen, että he eivät kykene ajattelemaan opettajalta edellytettävää osaamista käytännön ja pidemmän aikavälin näkökulmista.

Opetuksen- ja oppimisen tietoperusta

Opiskelijat painottavat ensimmäiseen ulottuvuuteen liittyen voimakkaimmin uskonnonopettajalla tulevaisuudessa uskontotieteen sisältöjen hallintaa, mitä seuraava esimerkki kuvastaa:

Vaaditaan opettajalta laajempaa näkökulmaa ja tietämystä erilaisiin uskontoihin ja katsomuksiin. *Nainen 012, 26-v.*

Lisäksi yksi opiskelijoista liittyy uskontotieteen uskonnonopettajankoulutuksen uudistukseen tulevaisuudessa seuraavasti:

Saattaa olla, että tulee kokonaan uusi katsomustieteellinen linja, joka alusta pitäen perustaa opintonsa uskontotieteisiin. *Mies 001, 20-v.*

Ainoastaan yksi opiskelija mainitsee teologisen tutkimustiedon tarpeelliseksi jatkossa osana uskonnonopettajan osaamista:

Uuden tiedon mukaan, uusien teologisten tutkimusten mukaisesti. *Nainen 023, 23-v.*

Uskontotieteen lisäksi opiskelijat painottavat ylipäänsä tietoperustaa eri katsomuksista ja uskonnon tarkastelemista kulttuurisena ilmiönä muun muassa suhteessa historiaan ja yhteiskuntaan:

Uskonnonopettajan työssä korostuvat maailmanuskontojen opettaminen, myöskin uskonnon historiallisten vaikutusten opettaminen ja uskonto kulttuuri-sena ilmiönä sekulaaristuvassa yhteiskunnassa. *Nainen 053, 24-v.*

Sisältötietoon liittyvänä opiskelijat näkevät uskonnonopettajan osaamiseen kuulu- van myös elämäkatsomustietoa, filosofiaa, antropologiaa ja aatehistoriaa:

Tällöin opettajan tulee tuntee enemmän antropologiaa ja filosofiaa. *Nainen 033, 38-v.*

Opiskelijat tulkitsevat myös uskonnonopettajan tarvitsevan tietoa globaaleista haasteista ja maailman ja yhteiskunnan ilmiöistä ja uutisista, joiden voidaan ajatel- la avaavan erilaisia näkökulmia uskonnonopetukseen:

Muuttuva ja haastava globaali ekologinen ja poliittinen kehitys. TVT-taitojen ja teknologian kehitys. *Mies 052, 36-v.*

Lisäksi etiikka ja osana sitä moraalit määriteltiin uskonnonopettajan osaamiseen kuuluvaksi:

Ei ole tärkeää olla kirkon edustaja vaan enemmän korostuu esim. moraalit ja monimuotoisuus. *Nainen 048, 21-v.*

Opiskelijat tulkitsevat pedagogisen tiedon eri muotoja tarpeelliseksi uskonnon- opettajalle kuten erilaisten, monipuolisten opetusmenetelmien hallinta, yhteisopet- tajuus, oppilaslähtöisyys ja heidän tuntemisensa, erityispedagoginen osaaminen ja monialaisten oppimiskokonaisuuksien toteutus:

Vaatus teknologisesta osaamisesta ja teknologian käytöstä kasvaa, samoin myös monipuolisista opetusmenetelmistä, tulee seurata ajankohtaisia asioita suht paljon ja käsitellä niitä. *Nainen 015, 23-v.*

Koko ajan vaaditaan opettajalta enemmän ja enemmän tietoa ja taitoa, infor- maation ja teknologian myötä. Teknologian käyttö lisääntyy. Erityistarpeiden ja nykynuorison tunteminen. *Nainen 004, 19-v.*

Pedagogiseen sisältötietoon liittyvänä opiskelijat painottavat ylitse muiden osaa- misvaatimusten uskonnonopettajan digiosaamista, johon liittyen seuraavassa si- taatissa mainitaan teknologia ja media:

Teknologian ja median hallitsemisen tarve olettavasti lisääntyy. *Nainen 003, 19-v.*

Uskonnonopettajaopiskelijat liittävät tulevaisuuden uskonnonopettajan osaamiseen useiden lukutaitojen hyödyntämistä esimerkiksi media-, uskonto-, informaatio-, yhteiskunta- ja teknologialukutaito:

Uskontodialogi – ja uskontolukutaidot korostuvat katsomusopettajan työssä tulevaisuudessa. Myös medialukutaito, hyvä ymmärrys uskontojen ja katsomusten monimuotoisuudesta. *Nainen 034, 39-v.*

Teknologian roolin kasvaminen, moninaisuuden kasvaminen yhteiskunnassa, kriittinen ajattelukyky, medialukutaito, informaation kriittinen tarkastelu.” *Nainen 056, 30-v.)*

Uskonto- ja katsomuksellisen dialogin kuten myös keskustelun hyödyntäminen opetuksessa nähtiin uskonnonopettajalle merkittäviksi työkaluiksi:

Pystyt ymmärtämään, että toiset uskoo näin ja toiset näin, että saadaan yhteiselo aikaan. Ei turhia väittelyjä ja niihin aikaa. Katsomuksellisen dialogin käymiseen välineitä ja sen ohjaukseen. *Mies 020, 23-v.*

Kognitiiviset taidot

Toiseen ulottuvuuteen kuuluvana keskeisimpänä kognitiivisena taitona opiskelijat korostivat kriittistä ajattelua:

Vaatimuksissa opettajalle tulevat kasvamaan kriittisyys, asiantuntijuus ja kyky ohjata erilaisia oppilaita – ja tunnustukselliset ulottuvuudet jäävät pinnan alle. *Mies 050*

Myös luovuus ja innovatiivisuus liitettiin uskonnonopettajan tulevaan osaamiseen:

Teoriasta siirrytään enemmän luovuuden pariin. Oppilaista tulee tutkimuskatkailijoita uskonnon ja katsomuksen maailmaan. *Nainen 018, 28-v.*

Tulevat uskonnonopettajat tulkitsevat jatkossa opettajalla korostuvan tiedonkäsittelyyn liittyvänä tiedonhaun taidot:

Yhä enemmän tulevaisuudessa korostetaan tiedonhakua. Medialukutaidon ja dialogisuuden merkitystä katsomusaineen opettajan työssä. *Nainen 071, 23-v.*

Myös argumentointitaidot nousivat yhtenä osaamisvaatimuksena esiin:

Digitalisaation aikana tulee osata erottaa kunnollinen tieto kehnosta. Osata perustella itsensä. Uskaltaa kohdata monikulttuurisuutta. *Nainen 039, 31-v.*

Sosiaaliset taidot

Kolmanteen ulottuvuuteen liittyen opiskelijat korostivat monia sosiaalisia taitoja osana uskonnonopettajan tulevaa osaamista. Tärkeimpinä nähtiin dialogitaidot, jonka jälkeen vuorovaikutustaidot:

Dialogisuus, vuorovaikutus, moninaisuus ja ympäristötietoisuus lisääntyy. *Nainen 025, 22-v.*

Lisäksi kuunteleminen ja yhteistyön tekeminen koettiin uskonnonopettajalle keskeisiksi:

Oppilaiden kuunteleminen on keskeistä. Sitä pitäisi pystyä tekemään. *Nainen 023, 23-v.*

Kyky ja halu toimia ja rakentaa opetusta yhteistyössä muiden opettajien kanssa yli tieteenalojen ovat tulevaisuuden osaamisvaatimuksia. *Nainen 034, 39-v.*

Uskonnonopettajaopiskelijat määrittivät moninaisuuden ja kulttuurien välisen osaamisen uskonnonopettajalle tärkeäksi. Moninaisuuden ja kulttuurien kunnioitukseen opiskelijat liittivät vakaumusten tasavertaisen ja objektiivisen huomioinnin:

Jatkossa vaadittaneen yleisesti enemmän kulttuurista kompetenssia ja kykyä toimia objektiivisesti, jota esim. [alku] kielten opiskelu ei tue. Voisi olla paikallaan jo yliopistossa kouluttaa tulevat opettajat kulttuurien kohtaamiseen. *Nainen 045, 30-v.*

Moninaisuuden huomioiminen ja sen ymmärtäminen määriteltiin koko ajan tärkeämmäksi osaksi uskonnonopetusta. Opiskelijoiden mukaan jatkossa uskonnonopettajan tulisi pystyä opettamaan kohtaamisen taitoja ja edistämään suvaitsevaisuutta:

Opettajan kuuluu antaa valmiuksia lapsille kohdata erilaisia uskontoja ja elämänsänteitä edustavia ihmisiä. *Nainen 019, 21-v.*

Tunnetaitoihin liittyen opiskelijat puolestaan nostivat esiin uskonnonopettajan herkkyyden:

Herkkyyttä. Että pystyy aistimaan sen, että mimmosia vastaanottajia siellä on, että mistä voi puhua. *Nainen 019, 21-v.*

Persoonalliset orientaatiot

Uskonnonopettajan henkilökohtaisina ominaisuuksina opiskelijat luonnehtivat tärkeiksi helposti lähestyttävyyden, joustavuuden ja avoimuuden:

Sitä luovuutta ja että on inspiroiva. On helposti lähestyttävä...kykyä joustaa itseltä, on avoin kaikille oville. *Nainen 005, 24-v.*

Opiskelijat toivat tärkeimpänä esiin ammatillisiin uskomuksiin, arvoihin ja etiikkaan liittyen, että opettaja huomioi oman vakaumuksensa opetuksessa eikä anna sen vaikuttaa negatiivisesti. Uskonnonopettajalla nähtiin tulevaisuudessa olevan asiantuntijan, kasvattajan ja arvokasvattajan roolit. Rooliin katsottiin kehittyneen uskon- tokasvattajasta globaalimpaan, moninaisempaan suuntaan:

Katsomusopettajan rooli muuttuu varmasti koko ajan 'uskontokasvattajasta' globaalimpaan, moninaisempaan ja 'sekoittuneempaan' suuntaan – osaksi yhteiskuntalukutaidon ja kulttuurin opettajaa. *Nainen 070, 23-v.*

Lisäksi opiskelijat liittivät osaksi uskonnonopettajan tulevaisuuden osaamista eettisen toiminnan sekä laaja- ja monialaisuuden:

Vaaditaan varmaan enemmän monialaisuutta ja soveltamista. Yhä enemmän vaaditaan arvokasvattajuutta. *Mies 051, 27-v.*

Ammatilliseen identiteettiin liittyvänä opiskelijat puolestaan nostivat jatkuvan kehittymisen:

Tiimityötä ja opetuksen eheyttämistä muiden aineiden kanssa. Katsomusten välisen dialogin ymmärtäjä ja kehittäjä kouluympäristössä. Jatkuva kehittyminen, luovuus ja innovatiivisuus. *Nainen 074, 23-v.*

Johtopäätökset

Artikkelissa tutkittiin, millaista osaamista uskonnonopettajaopiskelijat näkevät uskonnonopettajan tarvitsevan tulevaisuudessa. Tulosten perusteella opiskelijat tulkitsevat uskonnonopettajan osaamiseen kuuluvan tulevaisuudessa uskontotieteen sisältöjen hallinnan ja laajan tietouden katsomuksista. Opiskelijoiden käsitykset ovat havaittavissa valtakunnallisen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden kehityksestä, mihin liittyen viimeisimmässä vuoden 2014 perusteissa sisällöt uskontotieteeseen, ei kristillisiin katsomuksiin ja uskonnon tarkasteluun kulttuurisena ilmiönä ovat lisääntyneet.⁶⁷ Viimeisimmässä opetussuunnitelmauudistuksessa myös opiskelijoiden esiin nostamat yhteisopettajuus ja monialaiset oppimiskokoukset ovat tulleet osaksi uskonnonopetusta.⁶⁸

Opiskelijat liittivät jatkossa uskonnonopettajan osaamiseen kuuluvaksi digiosaamisen, joka käytännössä kiinnittyy useisiin opetusmenetelmiin. Osana uskonnonopettajan osaamista opiskelijat korostivat myös eri lukutaitoja kuten uskonto- ja medialukutaitoa. Myös aiemmassa tutkimuksessa opiskelijat ovat määrittäneet lukutaidot keskeiseksi osaksi uskonnonopettajan pätevyyttä, joiden avulla esimerkiksi huomioidaan yhteiskunnallisten muutosten vaikutus uskonnonopetukseen ja toisaalta hyödynnetään erilaisia oppimateriaaleja ja teknologioita.⁶⁹ Lisäksi monilukutaito, joka sisältää esimerkiksi oppiaineen eri lukutaidot, on osa oppilaille opettavaa laaja-alaista osaamista.⁷⁰

Tulevat uskonnonopettajat ajattelevat opettajan osaamiseen kuuluvan oppilaslähtöisyyden, mikä vahvistaa myös aiemman tutkimuksen tulosta.⁷¹ Suomalaisessa opetussuunnitelmatyössä ja koulutuksessa on 1990-luvulta lähtien ollut vallalla konstruktivistinen oppimiskäsitys, jonka mukaan oppilaan oppimaan oppiminen ja kriittinen ajattelu luovat yhdessä pohjan oppimiselle ja uuden tiedon rakentumiselle.⁷² Opettajan rooli tiedon välittäjästä on muuttunut kohti oppimisen ohjaajaa. Esimerkiksi viimeisimmät valtakunnalliset opetussuunnitelmat peruskoulussa ja luki-ossa korostavat yhteisöllistä, tutkivaa ja ilmiöpohjaista oppimista.⁷³

Opiskelijat tulkittivat uskonnonopettajan osaamiseen kuuluvan vahvasti tulevaisuudessa sosiaaliset taidot, joihin liittyen tuloksissa esiintyy esimerkiksi dialogisuus suvaitsevaisuuden, moninaisuuden ja kulttuurien välisen kohtaamisen edistäjänä. Ylipäänsä dialogisuus on todettu aiemmassa tutkimuksessa uskonnonopetukselle

67 Viinikka 2021, 42–47.

68 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.

69 Viinikka 2021, 93.

70 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 22–23.

71 Kuusisto & Tirri 2014, 197.

72 Vygotsky et al. 1962.

73 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.

tyypilliseksi.⁷⁴ Myös pätevät uskonnonopettajat ovat korostaneet vuorovaikutusta, moninaisuuden kohtaamista ja muun muassa lukutaitoja osana uskonnonopetusta.⁷⁵ Lisäksi oppilaat ovat korostaneet vuorovaikutuksen ja yhteistyön harjoittelua ja painottaneet lukutaitojen, esimerkiksi teknologiaan liittyvinä, olevan tärkeitä harjoitella koulussa.⁷⁶

Opettajaopiskelijat korostivat uskonnonopettajan tulevaisuuden kognitiivisina taitoina kriittistä ajattelua ja luovuutta ja luonnehtivat uskonnonopettajan persoonallisiksi orientaatioiksi avoimuuden, joustavuuden ja helposti lähestyttävyyden. Myös aiemman tutkimuksen tulokset vahvistavat uskonnonopettajan pätevyteen liittyvän kriittisen ajattelun, luovuuden ja joustavuuden.⁷⁷ Kuitenkin tutkimuksen validiteettiin liittyvä haaste on taitojen määrittely, koska niihin voi liittyä monitulkintaisuutta. Tällainen monitulkintaisuus voi liittyä esimerkiksi siihen, mitä opiskelijat tarkoittavat uskontolukutaidolla.

Tutkimuksen tuloksia voidaan hyödyntää arvioitaessa ja kehitettäessä nykyistä uskonnonopettajankoulutuksen ja työelämän kohtaamista, koska tutkimus lisää tietoisuutta, millaista osaamista opiskelijat tulkitsevat uskonnonopettajan tarvitsevan tulevaisuudessa. Toisaalta myös teologikoulutusta kehitettäessä, esimerkiksi pappina ja uskontokasvatuksen parissa työskenneltäessä, monet osaamisvaatimukset ovat todennäköisesti yhtä tarpeellisia. Nykyisin sekaannusta osaamisen kehittämiseen voi osaltaan aiheuttaa useamman ammatin, muun muassa teologin, papin ja opettajan, samanaikainen kouluttaminen ja niiden suurelta osin yhtenevät opinnot.⁷⁸ Opettajuuden reflektioon ja tutustumiseen opettajan ammatillisuuden osa-alueisiin on jatkossa syytä kiinnittää entisestään huomiota, koska se helpottaa muun muassa opiskelijoiden työelämään sisältyvien osaamisvaatimusten hahmottamista, joita ei tuloksissa havaittu. Aiemmassa tutkimuksessa on havaittu uskonnonopettajaopiskelijoiden huoli, että erilaisten tulevaisuuden taitojen kehittymistä ei ole tällä hetkellä huomioitu heidän koulutuksessaan riittävästi.⁷⁹ Kuitenkin tulevaisuuden taidot ovat yksi osa uskonnonopettajalta edellytettävää osaamista, mikä takia jatkossa olisi tarpeellista tarkastella osaamisen kehittymistä koulutuksessa laajemmin. Lisäksi uskonnonopettajankoulutuksen kehittämisen tueksi tarvittaisiin lisää tutkimusta työssä olevien uskonnonopettajien parissa ja opiskelijoiden opetusharjoittelusta. Taitojen, kuten uskontolukutaidon ja dialogitaitojen, määrittämiseen liittyvä tutkimus ja taitojen tutkiminen esimerkiksi luokahuoneessa olisi myös tarpeellista.

74 Kuusisto & Tirri 2014, 197.

75 Lipiäinen et al. 2020.

76 Ahonen & Kinnunen 2015, 407–408.

77 Viinikka et al. 2019.

78 Hirsto & Buchert 2016, 29.

79 Viinikka 2021, 76.

Kirjallisuus

Anonen, Arto & Päivi Kinnunen (2015). How Do Students Value the Importance of Twenty-first Century Skills? *Scandinavian Journal of Educational Research* 59, 395–412.

Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 1998. 14.12.1998/986. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajanta-sa/1998/19980986> (luettu 12.8.2021).

Assessment and teaching of 21st century skills 2010. Status report as of January 2010. https://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/citizenship/socio-economic/docs/ATC21S_Exec_Summary.pdf (luettu 11.8.2021).

Baartman, Liesbeth, K.J., Theo J. Bastiaens, Paul. A. Kirschner & Cees P.M. van der Vleuten (2007). Evaluating Assessment Quality in Competence-based Education: A Qualitative Comparison of Two Frameworks. *Educational Research Review* 2, 114–129.

Blömeke, Sigrid, Jan-Eric Gustafsson & Richard Shavelson (2015). Beyond dichotomies: Competence viewed as a continuum. *Zeitschrift für Psychologie* 223, 3–13.

Council Conclusions of 20 May 2014 on effective teacher education, 14.6.2014. OJ C 183, C183/22–C183/25. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614\(05\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614(05)&from=EN) (luettu 10.8.2021).

CoRE (2018). Commission of Religious Education. Final Report. Religion and Worldviews: The Way Forward. A National Plan for RE. September 2018.

Darling-Hammond, Linda, Maria E. Hyler & Madelyn Gardner (2017). with assistance from Danny Espinoza. *Effective Teacher Professional Development*. Learning Policy Institute. https://learningpolicyinstitute.org/sites/default/files/product-files/Effective_Teacher_Professional_Development_RE-PORT.pdf (luettu 10.8.2021).

Euroopan komissio (2010). *European Textbook on Ethics in Research*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Euroopan komissio 2013. Supporting Teacher Competence Development for Better Learning Outcomes. European Commission. Education and Training. https://ec.europa.eu/assets/eac/education/experts-groups/2011-2013/teacher/teacher-comp_en.pdf (luettu 10.8.2021).

Everington, Judith, Ina Ter Avest, Cok Bakker & Anna van Der Want (2011). European religious education teachers' perceptions of and responses to classroom diversity and their relationship to personal and professional biographies. *British Journal of Religious Education* 33, 241–256.

Hirsjärvi, Sirkka & Helena Hurme (2015). *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus.

Hirsto, Laura & Maria Buchert (2016). Personal Worldview in Constructing Theological Expertise? Avoidance Goals and Their Narrative Explanations in the Context of Career Choice. *Journal of Religious Education* 64, 15–32.

Hull, John (2001). The Contribution of Religious Education to Religious Freedom: A Global Perspective. *Religious Education in Schools: Ideas and Experiences from around World*. International Association for Religious Freedom, 9–31.

Jackson, Robert (2014). *'Signposts': Policy and Practice for Teaching about Religions and Non-Religious Worldviews in Intercultural Education*. Strasbourg, France: Council of Europe Publishing.

Kallioniemi, Arto (2022). Katsomusaineiden opetukseen tarvitaan uusi yhteinen oppiaine. *Helsingin Sanomat*. 13.5.2022. <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000008783770.html> (luettu 1.10.2022)

- Kallioniemi, Arto & Martin Ubani (2016). Religious Education in Finnish School System. *Miracle of Education: The Principles and Practices of Teaching and Learning in Finnish Schools*. Toim. Hannele Niemi, Auli Toom & Arto Kallioniemi. Rotterdam. Sense, 179–190.
- Kallioniemi, Arto, Martin Ubani, Kaisa Viinikka & Tuuli Lipiäinen (2021). Uskonnon aineenopettajakoulutuksen kehittäminen Suomessa 2000-luvulla. *Uskonto-yhteisö-yksilö. Uskonnollinen kehitys moninaistuvassa yhteiskunnassa*. Toim. Suvi-Maria Saarelainen, Anuleena Kimanen & Tapani Innanen, Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 281–294.
- Korthagen, Fred. A. J. (2004). In search of the essence of a good teacher: Towards a more holistic approach in teacher education. *Teaching and Teacher Education* 20, 77–97.
- Kuusisto, Elina & Kirsi Tirri (2014). The core of religious education: Finnish student teachers' pedagogical aims. *Journal of Beliefs & Values* 35, 187–199.
- Lipiäinen, Tuuli, Martin Ubani, Kaisa Viinikka & Arto Kallioniemi (2020). What does “New Learning” Require from Religious Education Teacher? A Study of Finnish RE Teachers' Perception. *Journal of Religious Education* 68, 213–231.
- Lukion opetussuunnitelman perusteet* (2019). Helsinki, Opetushallitus.
- Metsäpelto, Riitta-Leena, Anna-Maija Poikkeus, Mirva Heikkilä, Kirsi Heikkinen-Jokilahti, Jukka Husu, Anu Laine, Kristiina Lappalainen, Marko Lähteenmäki, Mirjamaija Mikkilä-Erdmann & Anu Warinowski (2020). Conceptual Framework of Teaching Quality: A Multidimensional Adapted Process Model of Teaching. Project Working Paper 21.2.2020. <https://psyarxiv.com/52tcv> (luettu 1.10.2022).
- Niemi, Hannele (2015). Teacher professional development in Finland: Towards a more holistic approach. *Psychology, Society and Education* 7, 278–294.
- Opettajankoulutuksen kehittämisohjelma (2016). Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu. 13.10.2016.
- OSCE/ODIHR (2007). *The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*. Organisation for Security and Co-operation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights. <https://www.osce.org/odihr/29154?download=true> (luettu 3.10.2022)
- OVET – Opettajankoulutuksen valinnat – ennakkoivaa tulevaisuustyötä s.a. Opettajan osaamisen kartta: Moniulotteinen opettajan osaamisen malli (MAP). <https://sites.utu.fi/ovet/hanke/moniulotteinen-opettajan-osaamisen-malli-map/> (luettu 4.10.2022)
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet* (2014). Helsinki, Opetushallitus.
- Riegel, Ulrich & Eva-Maria Leven (2016). How do German RE teachers deal with truth claims in a pluralist classroom setting? *Journal of Religious Education* 64, 75–86.
- Räsänen, Antti, Martin Ubani, Hans-Georg Ziebertz & Ulrich Riegel (2009). Eurooppalainen uskonnonopettaja. *Teologinen Aikakauskirja* 114, 436–449. Helsinki: Teologinen julkaisuseura.
- Salmenkivi, Eero & Vesa Åhs (2022). *Selvitys katsomusaineiden nykytilasta ja uudistamistarpeista*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2022:13.
- Silfverberg, Harry (2020). Subject teacher education as a prisoner of its own tradition. Experiments in mathematics and science to break out of the routine. *Subject Teacher Education in Transition. Educating teachers for the future* Toim. Eero Ropo & Riitta Jaatinen, Tampere University Press, 181–201.
- Stüber, Outi & Anne Jyrkiäinen (2020). Student teachers' professional growth. A case study of pedagogical practices used during the course Teacher as a Researcher. *Subject Teacher Education in Transition. Educating teachers for the future* Toim. Eero Ropo & Riitta Jaatinen, Tampere University Press, 311–334.

Teologian ja uskonnotutkimuksen kandidohjelma, teologian kandidaatti ja maisteri (3v+2v) s.a. <https://opintopolku.fi/app/#!/korkeakoulu/1.2.246.562.17.30002295316> (luettu 12.8.2021).

Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2012). *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkauspäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Toim. Krista Varantola, Veikko Launis, Markku Helin, Sanna Kaisa Spoof & Sanna Jäppinen. Helsinki.

Tynjälä, Päivi, Anne Virtanen, Ulla Klemola, Emma Kostiainen & Helena Rasku-Puttonen (2016). Developing social competence and other generic skills in teacher education: applying the model of integrative pedagogy. *European Journal of Teacher Education* 39, 368–387.

Tynjälä, Päivi, Jouni Helin & Anne Virtanen (2020). Johdanto: miksi työelämäpedagogiikkaa. *Työpeda. Työelämäpedagogiikka korkeakoulutuksessa*. Toim. Anne Virtanen, Jouni Helin & Päivi Tynjälä. Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, 11–14.

Ubani, Martin (2012a). What Characterizes the Competent RE Teacher? Finnish Student Teachers' Perceptions at the Beginning of Their Pedagogical Training. *British Journal of Religious Education* 34, 35–50.

Ubani, Martin (2012b). Does It Make Any Difference? the Case of the Quantitative Changes in Finnish RE Student Teachers' Views of Competence during Their Pedagogical Program. *Journal of Religious Education* 60, 46–57.

Ubani, Martin (2016). RE student teachers' professional development: results, reflections and implications. *British Journal of Religious Education* 38, 189–199.

Ubani, Martin, Arto Kallioniemi, Kaisa Viinikka, Tuuli Lipiäinen & Jasmin Riekkinen (2021). *21. vuosisadan taidot, monilukutaito ja katsomusaineiden opettajakoulutuksen kehittäminen*. Hankeraportti. Publications of the University of Eastern Finland. Punamusta Oy, Joensuu.

Ursin, Jani, Heidi Hyytinen, Auli Toom & Katri Kleemola (2021). Johtopäätökset—lue, kirjoita ja ajattele! *Korkeakouluopiskelijoiden geneeristen taitojen arviointi – Kappas!-hankkeen tuloksia*. Toim. Jani Ursin, Heidi Hyytinen & Kaisa Silvennoinen. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 6, 91–99.

van Der Zee, Theo (2012). Inspiration: a Thought-Provoking Concept for RE Teachers. *British Journal of Religious Education* 34, 21–34.

Viinikka, Kaisa (2021). *21st Century Skills and RE Teacher Education. A Case Study of Finnish Religious Education Student Teachers and Their Professional Development*. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto.

Viinikka, Kaisa & Martin Ubani (2019). The expectations of Finnish RE student teachers of their professional development in their academic studies in the light of 21st century skills. *Journal of Beliefs & Values CJBV*.

Viinikka, Kaisa, Martin Ubani, Tuuli Lipiäinen & Arto Kallioniemi (2019). 21st century skills and Finnish student teachers' perceptions about the ideal RE teacher today and in the future. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research* 18 (8): 75–97.

Vygotsky, Lev, E. Hanfmann & G. Vakar (1962). *Thought and language*. Cambridge (MA): The M. I. T. Press.

Wardoyo, Cipto, Aulia Herdiani & Sulikah (2017). Teacher Professionalism: Analysis of Professionalism Phases. *International Education Studies* 10, 1913–9039.